

Yordam Kitap: 374 • **İdealin Diyalektiği, Etkinlik ve Zihnin Kuruluđu** • E.V. İlyenkov
ISBN 978-605-172-383-9 • *Çeviri: Siyaveş Azeri*
Kapak ve İ Tasarım: Savaş Çekiç • Sayfa Düzeni: Gönül Göner
Birinci Basım: Ekim 2020
© Siyaveş Azeri, 2020 © Yordam Kitap, 2020

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cađalođlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri** (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna / Bahçelievler - İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

İDEALİN DİYALEKTİĞİ, ETKİNLİK VE ZİHNİN KURULUŞU

Evald Vasilyeviç İlyenkov

Derleyen ve İngilizceden Çeviren:

Siyaveş Azeri

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÇEVİRİYE İLİŞKİN NOT VE TEŞEKKÜR	7
Sunuş	
BİLGİ, KAVRAMSAL DÜŞÜNME VE ZİHNİN OLUŞUMU: İLYENKOV'UN DİYALEKTİK YÖNTEMİ <i>Siyaveş Azeri</i>	11
1 ETKİNLİK VE BİLGİ	33
2 “ETKİNLİK” KAVRAMI VE BU KAVRAMIN EĞİTİMBİLİMİ İÇİN ÖNEMİ SORUNUNA BİR KATKI	44
3 EVRENSEL	52
4 İDEALİN DİYALEKTİĞİ	84
5 İNSANCILLIK VE BİLİM	160
6 MARKSİST-LENİNİST BAKIŞ AÇISINDAN	184
7 OKULLARIMIZ BİZE DÜŞÜNMEYİ ÖĞRETMELİDİR!	203
8 İNSANDA BİYOLOJİK VE TOPLUMSAL OLAN	258
9 PSİKOLOJİ	264
10 ZİHNİN VE BEYİN (D.İ. DUBROVSKİ'YE BİR YANIT)	288
EK	
TARİHSEL GELİŞİMLERİ SÜRECİNDE FELSEFE İLE DOĞA VE TOPLUM BİLGİSİNİN İÇ İLİŞKİSİ ÜZERİNE TEZLER <i>İlyenkov-Korovikov</i>	308

TÜRKÇE ÇEVİRİYE İLİŞKİN NOT VE TEŞEKKÜR

İlyenkov'un bu seçkideki yazıları İngilizce çevirilerinden Türkçeleştirildi. Bunun yol açabileceği aksaklıklar ve kavram kargaşasını önlemek için İngilizce ve Türkçe çeviriler Rusça asıllarıyla karşılaştırıldı. Bu çetin görevi yerine getiren Nermina Agayeva ve Vyacheslav Bishtein'e minnettarım.

Türkçeleştirilen bütün metinleri büyük bir özen ve titizlikle okuyan, ifade bozukluklarını, dilbilgisi ve yazım yanlışlarını düzelten, ifadelerin daha anlaşılır ve akıcı olmasını sağlayacak önerilerde bulunan Fatih Müldür'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Önerileriyle ve titiz, ayrıntılı çalışmasıyla çevirinin ve sunuş yazısının daha yalın, anlaşılır ve akıcı olmasını sağlayan ve birçok yanlış, eksikliği gideren Cem Eroğul hocaya ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Tabii ki metinlerde karşılaşılabilecek bütün yanlışların sorumlusu benim.

Bu süreçte desteklerini ve teşviklerini esirgemeyen tüm dostlara, özellikle de can yoldaşım Dilan Tuğrul'a teşekkür ederim.

Bu seçkinin hazırlanmasını, çevirilerin bitmesini sabırla bekleyen Yordam Kitap'ın kurucusu Hayri Erdoğan'a da ayrıca teşekkür ederim.

Metinde, aksi belirtilmedikçe, köşeli ayrıçlardaki “[]” ifadeler Türkçe okumayı kolaylaştırmak üzere çevirmen tarafından ek-

lendi. Olağan ayraçlar “()” ve küme işaretindeki “{ }” ifadeler, yine aksi bildirilmedikçe yazara aittir.

Seçkide yer alan makalelerin çevirisinde kullanılan İngilizce-leri ve Rusça asıllarıyla ilgili kaynakça bilgileri şöyledir:

“Etkinlik ve Bilgi” (Деятельность и знание): Rusçası ilk kez 1991’de *Философия и культура* (Felsefe ve Kültür) adlı seçkide yayımlandı. 2002’de Peter Moxhay tarafından İngilizceye çevrildi ve www.marxists.org sitesinde yayımlandı.

““Etkinlik” Kavramı ve bu Kavramın Eğitimbilimi için Önemli Sorununa bir Katkı” (К вопросу о понятии «деятельность» и его значении для педагогики): Rusçası ilk kez 2002’de *Школа должна учить мыслить* (Okullarımız Düşünmeyi Öğretmeli) adlı seçkide yayımlandı. Stephen D. Shenfield tarafından yapılan İngilizce çevirisi *Journal of Russian and East European Psychology*’de (45:4. 2007, s. 69-74) yayımlandı.

“Evrinsel” (О всеобщем): Rusçası ilk kez 1973’te *Некоторые проблемы диалектики* (Diyalektiğin Bazı Sorunları) adlı seçkide yayımlandı. İngilizcesi ilk kez 1975’te Frederick J. Adelman’ın *Philosophical Investigations in the USSR* adlı derlemesinde (s. 26-51) yayımlandı. Bu nüsha ayrıca www.marxists.org sitesinde mevcuttur.

“İdealin Diyalektiği” (Диалектика идеального): Rusça tam metni ilk kez 2009’da Rus felsefe dergisi *Логос’та* (Logos) yayımlandı. Alex Levant tarafından yapılan İngilizce çevirisi 2012’de *Historical Materialism*’de (20:2, s. 149-193) yayımlandı.

“İnsancılık ve Bilim” (Гуманизм и наука): Rusçası ilk kez 1971’de *Наука и нравственность* (Bilim ve Ahlak) adlı kitapta yayımlandı. İngilizcesi 1975’te *Science and Morality* adlı seçkide (Progress Publishers) yayımlandı. Bu nüsha ayrıca www.marxists.org sitesinde mevcuttur.

“Marksist-Leninist Bakış Açısından (Маркс и западный мир): Rusça başlığı “Marx ve Batı Dünyası” olan bu makalenin Rusça metni ilk kez 1991’de *Философия и культура* (Felsefe ve

Kültür) adlı seçkide yayımlandı. İngilizcesi ise 1966'da Notre Dame üniversitesinde gerçekleştirilen uluslararası sempozyumun *Marx and the Western World* başlıklı ve editörlüğünü Nicholas Lobkowicz'in yaptığı konferans kitabında yayımlandı (University of Notre Dame Press, 1967, ss. 391-407). Bu nüsha ayrıca www.marxists.org sitesinde mevcuttur.

“Okullarımız Bize Düşünmeyi Öğretmelidir!” (Школа должна учить мыслить!): Rusçası ilk kez 2002'de *Школа должна учить мыслить* (Okullarımız Düşünmeyi Öğretmeli) adlı seçkide yayımlandı. Stephen D. Shenfield tarafından yapılan İngilizce çevirisi *Journal of Russian and East European Psychology*'de (45:4. 2007, s. 9-49) yayımlandı.

“İnsanda Biyolojik ve Toplumsal Olan” (Биологическое и социальное в человеке): Rusçası ilk kez 2002'de *Школа должна учить мыслить* (Okullarımız Düşünmeyi Öğretmeli) adlı seçkide yayımlandı. Stephen D. Shenfield tarafından yapılan İngilizce çevirisi *Journal of Russian and East European Psychology*'de (45:4. 2007, s. 64-68) yayımlandı.

“Psikoloji” (Психология): Rusçası ilk kez 2009'da *Вопросы философии* (Felsefenin Sorunları) adlı felsefe dergisinde (sayı 6, s. 92-100) yayımlandı. Stephen D. Shenfield tarafından yapılan İngilizce çevirisi *Russian Studies in Philosophy*'de (48:4, 2010, s. 13-35) yayımlandı. Bu nüsha ayrıca www.marxists.org sitesinde mevcuttur.

“Zihin ve Beyin (D. İ. Dubrovski'ye Bir Yanıt)” (Психика и мозг (Ответ Д.И. Дубровскому)): Rusçası ilk kez 1968'de *Вопросы философии* (Felsefenin Sorunları) adlı felsefe dergisinde (sayı 11, s. 145-155) yayımlandı. İngilizce çevirisi (çevirmeni bilinmiyor) *Soviet Studies in Philosophy*'de (8:1, 1969, s. 87-106) yayımlandı.

İlyenkov ve Korovikov'un 1954'te birlikte kaleme aldıkları ve kısa başlığı “Felsefe Üzerine Tezler” (Тезисы по Философия) Rusça tam metni ilk kez 2017 yılında Rusya Federasyonu Bilim-

ler Akademisi Felsefe Enstitüsü arşivlerinde ortaya çıktı. David Bakhurst tarafından gerçekleştirilen İngilizce evirisi ise Marin Bykova ve Vladimir Lektorski'nin editörlüğünü yaptığı *Philosophical Thought in Russia in the Second Half of the Twentieth Century* (Bloomsbury Academic, 2019) adlı kitapta yayımlandı. Bu nüsha ayrıca www.marxists.org sitesinde mevcuttur.

Sunuş

BİLGİ, KAVRAMSAL DÜŞÜNME
VE ZİHNİN OLUŞUMU:
İLYENKOV'UN DİYALEKTİK YÖNTEMİ

Siyaveş Azeri

Evald İlyenkov kuşkusuz Sovyetler Birliği'nde "yaratıcı Marksizm" ve Marksist felsefenin en önemli temsilcisidir. 18 Şubat 1924'te dünyaya gelen İlyenkov, 21 Mart 1979'da yaşamına son verdi. İlyenkov, Marksist materyalist diyalektiği geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulundu. Özellikle "somut evrensel", "ideal" kavramı, "kavram", Marx'ın soyuttan somuta yükselme yöntemi ve diyalektik mantıktan felsefi psikolojiye, çocuk gelişiminden zihnin yapısı, eğitim ve bilgi kuramına (ve eleştirisine) kadar çok çetin konularla ilgili özgün, derinlikli ve incelikle işlenmiş birçok yapıt kaleme aldı. İlyenkov'un materyalist diyalektik yöntem olarak Marksist felsefeye en büyük katkısı, belki de özellikle insan etkinliği kavramı temelinde, Marx'ta zaten bulunan ama çok zaman unutilan veya görmezden gelinen, düşünsel-eleştirel bütünselliği (holizm) geri kazandırmasıdır. Bilgi kuramından zihin felsefesine, çocuk gelişiminden eğitim kuramına İlyenkov'un felsefi düşüncü bir bütün oluşturur –bu çeşitli yönler, aslında, onun diyalektik düşüncesinin farklı öznitelikleri veya dışa vurulma biçimleridir. Bu yönüyle İlyenkov, felsefeyi, çeşitli görüngülerin özsel birliğinin

kuruluşu anlamında, bir somut evrensel biçimde gerçekleştirir. İlyenkov'un Marx'tan miras aldığı felsefi yöntemi, bu yöntemin en parlak doğrulanması örneğidir. İlyenkov'la birlikte Marksist felsefe yeniden "gelişkin kuramsal bir seviyeye" çıkar ve "araştırma konusunu materyalist-diyalektik biçimde, eş deyişle, gelişimi, içsel, özgül düzeniyle bağlantılı biçimde" anlar (2019, 74).

Bu seçkide yer alan yazılar, bir yandan İlyenkov'un düşünce dünyasının kapsamının genişliğini, kuramsal derinliğini ve zenginliğini gözler önüne serer, öte yandan materyalist diyalektik yöntem aracılığıyla bu apayrı, hatta ilgisiz görünen alanların nasıl da insanın özgül tarihsel-toplumsal etkinliğinin temelinde bir bütün oluşturduğunu gösterir. Başka bir deyişle İlyenkov, geniş bir alanı kapsayan bu yazılarıyla, tüm bu alanların "ortak oluşumsal kökünün" insan etkinliği (eylemi, edimi) olduğunu tanıtır ve insanın, tarihsel-toplumsal varlığının içinde eylemde bulunup onunla organik mübadeleye girdiği (toplumsal) doğanın somut (belirlenimli), bilimsel-kuramsal kavrayışının temellerini atar.

İlyenkov'un Sovyet felsefe dünyasında ilk önemli çıkışı 1954 yılında gerçekleşmiştir. O dönemde kendisi gibi felsefe doktoru adayı olan Valentin Korovikov ile birlikte, Moskova Devlet Üniversitesi Yabancı Felsefe Tarihi Bölümü'nde, "Tarihsel Gelişimleri Sürecinde Felsefe ile Doğa ve Toplum Bilgisinin İç İlişkisi Üzerine Tezler" (bu seçkinin "Ek" bölümüne bkz.) başlıklı bir sunum gerçekleştirmiştir. O dönemin Sovyet felsefe dünyası, İlyenkov ve Korovikov'a göre, beyin ölümleri gerçekleşmiş otomatlar olan ve bir dizi basmakalıp önermeleri geri dönüştürmekten öte becerileri bulunmayan "otoritelerin" denetimindeydi. "Tezler" Sovyet felsefe dünyasında ciddi bir hareketlenme ve tepkiye neden oldu. Moskova Devlet Üniversitesi'nde okutman olan Korovikov kovuşturmayla uğradı; sonunda baskılara dayanamayarak akademiden ayrılıp yaşamının sonuna dek TASS haber ajansının Afrika muhabiri olarak çalıştı. İlyenkov ise daha gözden ırak olduğundan –o dönemde Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Felsefe

Enstitüsü'nde çalışıyordu– baskılardan nispeten korundu, ancak sonraki düşünsel yaşamında baskıya, mobbinge ve sansüre maruz kaldı. İlyenkov'un trajik bir biçimde kendi yaşamına son vermesinde bu baskılar sonucunda kapıldığı soyutlanmışlık duygusunun payının büyük olduğu aşikârdır. Öte yandan İlyenkov yeni kuşak bir dizi felsefeciye esin kaynağı oldu ve Sovyetler Birliği'nde sahici Marksist diyalektik yöntem ve felsefenin bütünüyle yok olmasını önledi.

İlyenkov felsefeyi evrenselin bilimi olarak tanımlayarak, yerleşik resmî Sovyet dogmasını doğrudan eleştiri merkezine oturtur. Burada “evrensel”, bilimsel –diyalektik– düşünüşün yasalarını (bkz. 14. Tez), bu “yasal” düşünüşün çeşitli (farklı) görüngülerin çokluğu içindeki somut birliğini, bu çeşitliliğin ortak oluşumsal kökenini ideal olarak yeniden kurmayı, gerçeği kavramanın çerçevesine oturtmayı amaçlar. Resmî Sovyet felsefi dogmaya göre ise felsefe, doğanın ve toplumun deviminin en genel yasalarının bilimidir. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi-Bolşevik'in Kısa Tarihi*'nin dördüncü bölümüne dayanan bu tanım öylesine yaygındı ki, yeni kuşak birçok Sovyet düşünür bile felsefeyi bu şekilde tanımlıyordu. Örneğin Oizermann ve Svetlov, “bir bütün olarak dünya, –maddi birliği içinde, deviminde ve dönüşümünde dünya– Marksist felsefenin araştırma konusu budur” diye yazarlar (alıntılayan Bakhurst 2019, 35). Benzer biçimde, İlyenkov'un çağdaşı (ve hasmı), yeni kuşak ve çok bilgili bir filozof olan Narski, *Çağdaş Pozitivizm* adlı yapıtında felsefeyi şöyle tanımlar: “Felsefe doğa, toplum ve bilginin gelişiminin en genel yasalarının bilimidir” (1961, 86). Felsefenin özgül yapısı “temel sorularla”, eş deyişle, varlık ile bilincin ilişkisi sorunuyla uğraşmasından kaynaklanır. Narski bilimlerle felsefenin araştırma nesnelere özdeş olduğunu ileri sürer; bu nesnelere gerçek, olgusal nesnelere. Dahası, ona göre felsefe yalnızca bilimlerin sonuçlarının genelleştirilmesi yoluyla olanaklıdır (1961, 81-89). Narski'nin bu fizikselci, indirgemeci bakışı daha sonra İlyenkov tarafından “İdealin

Diyalektiği” (bu seçkideki 4. Bölüm) başlıklı makalede sert bir eleştiriye maruz kalacaktır.

Bu “somatik” materyalizmin (Maidansky 2016, 57) alameti farikası gayri düşünümsel olmasıdır; bu bakış, düşünce ile dünya arasında önceden mevcut (önsel) bir uyum bulunduğunu varsayar, düşünmeyi ise bir alıcının dışarıdan gelen sinyalleri ve verileri alıp yansıtmaya gibi otomatik, dolaysız ve bütünüyle öznel bir şey olarak nitelendirir. Mihailov’un belirttiği gibi, İlyenkov, her şeyden önce ve öte, nesne ile düşünme nesnesi arasında ayırım yapmanın “zorunlu” olduğunu vurgulayarak bu gibi görüşleri eleştirir. Bu zorunluluk, nesnelere başkalarına aktarılabilir istikrarlı bir şey belirleyebilmek için, onları gözlemlemek ve bunu olanaklı kılmak üzere onlarla iş görmeye uygun aygıtlar, araçlar ve yöntemler geliştirmekten kaynaklanır. İlyenkov açısından düşünce ile gerçekliğin ilişkisinin yanı sıra, bilinçli özneler olarak insanlar arasındaki ilişkiler de araç dolayımıdır. Buna göre, “düşünce asla doğrudan nesnelere değil; nesnelere, gerek pratik etkinliğin gerek düşünmenin konusu olmalarını sağlayan aygıtların, düşünce tarafından üretilen imgeleriyle uğraşmalıdır” (Mikhailov 1997, 41). İlyenkov bir yandan nesnel ve gerçek bir şey anlamında düşüncenin varlıkbilimsel statüsünü yadsıyan kaba materyalizmle çarpışır, öte yandan, düşüncenin nesnelligi ve gerçekliğini fizyolojiye, eş deyişle, beynin sinirsel etkinliğine indirgeyen pozitivist, Machçılığı ve pozitivist esinli resmî Sovyet “diyalektik materyalizmini” eleştirir.

İlyenkov Marksizmin devrimci özünü (Marx’ın “Feuerbach Üzerine Tezler’de” geliştirdiği biçimiyle) felsefi bir kategori olarak “praksis” kavramına istinaden ve düşünceyle varlığı ilişkilendiren orta terim olarak insan etkinliğinin asal önemini vurgulayarak, eş deyişle, praksi düşüncenin gerçekliğinin ve “dünyeviliğinin” (*Diesseitigkeit*) kaynağı olarak kavramsallaştırmak yoluyla yeniden canlandırmaya girişen sahici Marksist bir filozoftur. Daha sonra onun Lenin’i neopozitivizme ve mekanik materyalizme

karşı savunusu, Lenin'in praksise, "pratik" veya pragmatik değil, bilgilimsel bir anlam atfetmesi ve –bilimci pozitivistlere karşı– Marksist materyalist felsefeyi bilimlerden bağımsız bir alan olarak değerlendirmesinden kaynaklanır.

İlyenkov felsefeyi "evrensel" (genel–*obshchii*) ulaşmaya çalışan bir bilim olarak nitelendirir: Evrensel soyut bir genellemeyi değil, çeşitli görüngülerin ortak oluşumsal kökünü, eş deyişle, "kavram"ı imler. Kavram ise çeşitli görüngülerin özsel iç ilişkilerinin "ideal" olarak yeniden inşası anlamına gelir. Bundan dolayı felsefe, idealin bilimi olarak belirir: Felsefe kavram yaratımı veya kavramsal düşünmeyi çözümlene yöntemidir. Bu anlamda felsefe (genel olarak) bilgi bilimi veya kuramıdır. Kavramlar yalnızca (insan) düşünüşü sürecinde oluşabildiğine göre, felsefe, düşünmenin bilimi –İlyenkov'un materyalist diyalektik olarak nitelendirdiği şey– olarak ortaya çıkar. Bunu müteakip, ereği doğru düşünmeyi öğretmek olması gereken, bir bilgi kuramı veya bilimi olan felsefenin kurucu bir ögesi olarak eğitim öne çıkar –bilgi (kuramı) eğitim sürecinden ayrılamaz.

Peki, kavram nedir? Kavramsal düşünme neyi imler? Bu soruları yanıtlamak için bunlarla yakından bağlantılı olan "çelişki" kavramına ve bunun diyalektik mantıktaki konumuna bakmak gerekir. İlyenkov'a göre her felsefi, kuramsal ve bilimsel sistem kaçınılmaz biçimde çelişkilerle karşılaşır. Metafizik bakış açısından bakıldığında çelişki, salt öznel bir yanılsama olarak görülür; tersine, diyalektik mantık açısından "çelişki, düşünmenin gelişiminin zorunlu mantıksal biçimidir" (İlyenkov 1982, 234).

Burada söz konusu olan sözcüğün dar, biçimsel mantıktaki anlamında çelişki değildir; bu türden çelişkiler (örneğin, $p \wedge \sim p$) bizzat biçimsel mantığın kurallarıyla giderilir. Burada çelişki, "birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan kuramsal tanımların örtüşmesi ve birliği" (İlyenkov 1982, 233) anlamına gelir. Çelişki, belirli bir bilimin araştırma konusu olan görüngüler sistematik olarak sınıflandırılmak istendiğinde ortaya çıkar (İlyenkov 1982, 235).

İlyenkov'a göre, metafizik bakış açısı, kuramı, deneysel olarak gözlemlenen sıradışlılıkların belirlenip dışlanmasına indirger; bu "çelişkileri" ise, kuramsal sistemimizdeki ve bilişsel aygıtlarımızdaki yetersizlikler çerçevesinde ele alır. Dolayısıyla da bizi bu gibi çelişkilerden kurtaran evrensel yasalar arar: Çelişki, bu bakışa göre, salt bilişsel bir aykırılıktır. Buna karşılık diyalektik, çelişkiyi bizzat dünyanın deviminden yola çıkarak çözüme kavuşturmaya çalışır: "Belirli kuramsal bir tanımda çelişkileri çözüme uğratmanın biricik yolu, bunların bizzat nesnel gerçekliğin özdeviminde, 'kendinde şeyler' dünyasının devinip gelişmesinde nasıl çözüme uğradıklarını izlemektir" (İlyenkov 1982, 244). Doğa ve toplum bilimleri, hakiki kuramsal-kavramsal sistemler oldukları ölçüde, devimi bu çelişkiler temelinde açıklamaya girişir.

İlyenkov, *Sovyetler Birliği Felsefe Ansiklopedisi*'nde yazdığı "İdealler" başlıklı maddede (1962/1965), çelişkinin bu metafizik kavramsallaştırılmasının köklerinin Kant'ın şu formülasyonuna dayandığını belirtir: Usun ideali ve bilimsel doğruluğun biçimi, bilginin çelişkiden arındırılmış olmasına dayanır. Bu ideal biçim etikte evrensel buyruk, bilgi kuramındaysa mantıksal çelişkilerin yasaklanması biçiminde ortaya çıkar. Ne var ki bizzat Kant'a göre bu koyut gerçekleştirilemezdir, zira salt, evrensel hakikat insanın zamansal olarak sonlu olmasından dolayı elde edilemezdir. Salt, evrensel hakikatin elde edilemezliği dünya bilgisinin aşılabilir, nihai sınırı olarak "kendinde şey" kavramıyla ifade edilir. "Bu yüzden Kant bilimlerde çelişkilerin ortaya çıkmasını, kuramsal usa 'kavranılamaz olanı (eş deyişle, kendinde şeyi) kavrama' iddiasının sonsuza dek başarısızlığa mahkûm olduğunu gösteren bilginin eksikliğinin ifadesi olarak değerlendirir" (İlyenkov 1965, 37).

Kavramlarsa, her zaman çelişkilerle dolu sorun çözme sürecinde oluşturulur. Diyalektikçi için A ile ~A'nın (B, C, D, E, F vb.) birliği, hakiki bilginin ortaya çıkmasının koşuludur; çelişki, kuramsal-bilimsel bilgi üretimi etkinliğine içkindir.

Kavram evrenselidir. Evrensel, ne bir kümenin üyeleri arasındaki ortak bir özelliği, ne de bu birbirinden bağımsız olduğu varsayılan tekilliklerin benzerliklerini veya özdeşliklerini imler. Bundan dolayı, evrenseli bu varsayımsal ortaklıkları, benzerlikleri veya özdeşlikleri, “soyutlama yoluyla” sıralayarak elde etme girişiminin başarısızlığa uğraması kaçınılmazdır; zira bu işlem, çok saçma sınıflandırmalara da yol verebilir: Bir telefon, bir elma ve bir insan pekâlâ yerçekimine tabi olma “ortak” özelliğine sahiptir. Evrensel, ortak oluşumsal kökün dışavurumu, çeşitli (farklı, hatta karşıt) ögelerin birliğidir.

Marx’ın izinden giderek İlyenkov, kavramların şeylerle (nesnelere) karşılaştırılabileceğini söyler. Gerçek bir kavram (sahici bir düşünce) kişinin yalnızca zihninde veya imgeleminde olan bir fan-tezi değil, gerçek insanların toplumsal doğadaki etkinlik biçimidir. Kavramın bu yönü, bilginin (insan ile doğa arasındaki maddi mübadelenin) araç dolayımı olmasıyla olduğu kadar, erişilebilir eylem araçlarının toplamına bağlı olan bilme ediminin toplumsal-tarihsel belirlenimleriyle de bağlantılıdır. İlyenkov’un belirttiği gibi,

Bir kavram beyin kabuğunun bir durumu değil, doğayı dönüştüren toplumsal insanın eyleminin bir biçimidir. Bu yüzden, bir kavramı bir nesne ile karşılaştırmak, (Feuerbach’ın sandığı gibi) bir şeyin başka bir şeyle karşılaştırılması değil, insan etkinliğinin biçimini, bu etkinliğin sonucunun veya ürününün biçimiyle karşılaştırmaktır. Durup bakmadan önce, insan gerçek şeyler aracılığıyla eylemde bulunur ve bütün temsilleri bu etkinlik sürecinde oluşur. (1997, 28)

Kavram, düşünme ile gerçeklik arasında varsayılan bütün geldikleri dolduran insan etkinliğinin özgül, tarihsel bir aracıdır. Praksis, nesne güdümlü insan eylemi, düşünce (kavram) ve şey (nesne) arasındaki orta terimdir.

Kant’ın “kendinde şey” kavramı, diyalektik olmayan düşünüşün, düşüncenin gerçekliğe ve gerçekliğin düşünceye dönüşümünü açıklayamayışının en açık örneklerinden biridir. Kant’a

göre düşünceler yalnızca başka düşüncelerle karşılaştırılabilir. Usumuzda olan şey, gerçek bir nesne değil de onun imgesi olduğundan, yalnızca başka imgelerle karşılaştırılabilir. İşte bu yüzden kendinde şey bilinmez olarak kalır. Hegel bu çıkmazdan kurtulmak için gerçekliği düşüncenin, soyut düşünme eyleminin bir ürününe indirgeyerek nesnel idealist bir yolla düşünceyi gerçeklikle özdeşleştirir. Hegel'in bu indirgemesinin sorunu, düşünce ile gerçeklik arasında herhangi bir karşılaştırmayı veya ilişkilenmeyi olanaksızlaştırmasıdır. Bu ikisinden birini ötekine indirgemek yerine, birbirlerini dışlayan iki nesne durumunda olduğu gibi, bu ikisi arasında bir karşılaştırmayı olanaklı kılan bir üçüncü terimin bulunması gerekir. Bu çıkmazdan kurtulmanın geçerli yolu, bu nesnelere bir ve aynı tözün öznitelikleri olarak kavramsallaştırılmasıdır. Ücret, kâr ve rantı üç gelir kaynağı olarak nitelendiren “teslis formülü”nün Marx tarafından eleştirisi, bu konuyu açıklayıcı bir örnektir. Sağduyu açısından bakıldığında sermayenin kâr, toprağın rant ve emeğin ücret ürettiği iddiası usa uygun görünür. Ne var ki bu üçlünün bir ve aynı tözün değışkeleri olduğu gösterilmeden bu formül, bir portakal ile bir telefonu, birincisinin meyve olması ikincisinin ise zil çalması temelinde karşılaştırmak ne denli saçmaysa, o denli saçmadır (İlyenkov 1997, 8). Marx'ın bu üçlüyü artık değerin (veya değer üreten özgül tarihsel kapitalist emeğin) var olma biçimleri olarak tanımlayan formülasyonu ise bu üçlünün çelişkilerinin yanı sıra birliğini de ortaya çıkarır.

Benzer biçimde, düşünce ve gerçekliğin onun özniteliklerini oluşturduğu bir üçüncü terim arayışına girilebilir. İlyenkov sorunu şöyle koyar: “Hangi özel ‘uzamda’ bunlar [düşünce ile gerçeklik] karşı karşıya gelip karşılaştırılabilir ve ayırt edilebilir? Dolaysız biçimde ayırt edilen bütün farklılıklarına karşın, içinde bir ve aynı şey oldukları bir üçüncü terim var mıdır?” (1997, 8)

Bu soruyu yanıtlamak için İlyenkov Spinoza'ya başvurur. Ortada, herhangi bir Kartezyen “beyin epifizi” veya benzer bir şeyle bir araya getirilmesi gereken iki ayrı şey olmadığı gibi, düşünce,

indirgemeci fizyoloji veya sinirbilimin iddia ettiği gibi nöronlar ve başka parçacıkların devimlerine indirgenemez. Düşünce ve kaplam (*res extensa*, madde) iki ayrı töz değil; aynı tözün iki özneliliğidir. Başka bir deyişle, “düşünce ve kaplam birbirinden bağımsız biçimde var olan şeyler değildir. Bu ikisi gerçek sonsuz doğanın ... öğeleri, belirme biçimleri veya var olma tarzlarıdır” (İlyenkov 1997, 9-10). “Haddi zatında bir kaplamdan” ancak zihinsel bir soyutlama olarak söz edilebilir; aynı durum “haddi zatında düşünce” için de geçerlidir. Haddi zatında kaplam (uzam) salt boşluk veya arı olumsuzluktur; haddi zatında düşünceyse, kendisi dâhil, herhangi bir şeyi ve sınırlarını belirleyemez. Bu usamlama zincirini izleyerek İlyenkov düşünceyi “[doğanın] bedeninin tümüyle uzamsal biçimde dışa vurulan bir eylemi” (1997, 10), eş deyişle, düşünen bedenin uzamsal etkinliği olarak tanımlar. Düşünce uzamsal olarak örgütlenen bir bedenin uzamsal olarak dışa vurulan bedensel bir eylemidir. Tam da bundan dolayı düşünce ile beden arasındaki ilişki, nedensel bir ilişki değildir – bunlar iki farklı şey değil, aynı şeyin iki farklı biçimde ifadesidir. Nasıl ki bacağın eyleme tarzı olarak yürümek bacadan ayrılamaz ise, bedenin eylemi olarak düşünce de bedenden ayrılamaz.

Düşünen bir beden eylemsiz ise, artık düşünen bir beden değil, sadece bir bedendir. Eylemse, düşünce üzerine eylemez, zira bu eylemi bizzat düşüncedir.

Ödün ciğerden veya terin ter bezinden ayrılabilmesinin tersine, düşünce ayrı bir tözmüşçesine düşünen bedenden ayrılamaz. Düşünce eylemin ürünü değil, tıpkı yürümenin bacakların eyleme tarzı olması gibi, bizzat eylemin kendisidir. Yinelerseniz, düşüncenin ürünü başka bedenlerle karşılaştırıldığında, belirli bir bedenin geometrik biçimi veya konumunda gerçekleşen, uzamsal olarak dışa vurulan bir değişikliktir. (İlyenkov 1997, 11)

Evald İlyenkov’un özgün bir bilgi kuramı eleştirisinin geliştirilmesine yol açan yöntemi (mantık) ve felsefeyi kavramsallaştır-

masının özgüllüğü nedir? Bu soru Karl Korsch'un (2008, 78-80) eleştirel materyalist felsefenin iki dayanağından biri olarak belirlediği olgularla ilişkili olarak değerlendirilebilir: Bunlar, karşılaşılana belirli bir görüngünün dünyevi özünü göstermek ve bu insani özün bu özgül biçimde belirmesinin zorunluluğunu açıklamaktır.

Bu sorun Marx'ın politik ekonomi eleştirisiyle bağlantılı biçimde çözülebilir. İlyenkov "Tezler"de bir yandan felsefenin bir "bilimler bilimi" olarak kavramsallaştırılmasını eleştirir, öte yandan materyalist diyalektik yöntemin Marx tarafından nasıl da politik ekonomiye uygulandığına dikkat çeker. Bizzat tek tek bilimler tarafından üretilen bilgi, "araştırma nesnesinin özüne ulaşabilir ve bu öze ulaşmakla yükümlüdür; bunun altında, üstünde ve ötesinde bulunabilecek başka bir şey olmadığından, bu bilginin ötesinde de bir şey (bilgi) elde edilemez" (12. Tez). Bundan dolayı Marx'ın politik ekonomi eleştirisinin özgüllükleri, bir bilgi kuramı eleştirisinin ana hatlarını gözler önüne serebilir.

İlyenkov'a göre felsefe, düşünme mantığının özgün bilimidir; başka bir deyişle, felsefenin konusu "kuramsal düşüncedir" (3. Tez). Mantık teriminin İlyenkov nezdindeki anlamı, biçimsel mantığın imlediği anlamla aynı değildir. Neopozitivistlerin iddia ettiği gibi, bir "bilim felsefesi" tarafından ilelebet tedarik edilebilen böyle aşkın biçimde evrensel bir (bilim) mantığı bulunmamaktadır. Felsefe belirli, dışsal bir eylem olarak düşünmenin mantığıyla ilgilenir. Gerçek düşünüş, eş deyişle, mevcut bilişsel, maddi ve kavramsal araçlar yardımıyla çözülemeyen bir sorunu çözüme kavuşturmak (İlyenkov 2007) ve bunun sonucunda ortaya çıkan gerçek bilgi, her zaman dışsal, nesne güdümlü ve araç dolayımıdır.

Felsefe genelde bütün eylem/edim biçimleriyle ilgili olduğu anlamda, düşünme ve bilme mantığıyla uğraşır. Özgül insan eylem biçimleri olarak düşünme ve bilme, tarihsel olarak özgül olan insan etkinliğinin koşullarınca belirlenir. Bundan dolayı, düşünme ve bilmenin felsefi çözümlemesi iki katmanlı bir görevdir.

Genel ve soyut düzlemde, böyle bir çözümleme, düşünme ve bilgi söz konusu olunca, insan etkinliğinin ve bu etkinliğin biçiminin merkezî öneme sahip olduğunu vurgular. Belirlenimli ve somut düzlemdeyse felsefi çözümleme, düşünme ve toplumsal gerçekliği manipüle etme anlamında, bilme biçimlerinin eleştirel biçimde incelenmesidir.

Marx'ın politik ekonomiyi eleştiri yöntemi, böyle eleştirel bir çözümlemenin en incelikli örneğidir. En genel anlamıyla Marx'ın politik ekonomiyi eleştirisi de iki katmanlıdır: Bu eleştiri, bir yandan politik ekonomi biliminin eleştirisidir, öte yandan da bu bilimin bu özgül biçimde gerçekleşmesine yol açan özgül tarihsel koşulların eleştirisidir.

Marx'ın eleştirisinin bu girift iki yönü, yukarıda sözü edilen iki soruyu yanıtlar: Kabaca söylenirse, klasik politik ekonominin dünyevi çekirdeği, bir bütün olarak toplumu sermayenin özdeğerlenme ereği doğrultusunda örgütleyen kapitalist üretim ilişkileridir. Toplumsal bir ilişki olarak sermaye, kapitalist toplumun töz öznesidir; ancak toplumsal bir ilişki olduğundan, aslında, üretici öznelerin “yabancı” güçlerini iç edip kendi gücü olarak içselleştirir.

Klasik politik ekonominin “eleştirel olmayan” biçimi, sermayeye karşı “hoşgörülü” ve “affedici” tutumundan kaynaklanır. Başka bir deyişle, klasik politik ekonomi toplumsal gerçekliği ve iktisadi görüngüleri parçalı bir biçimde kavramsallaştırır –klasik politik ekonomi, en iyi olasılıkla, soyut (belirlenimsiz) genellemeler düzeyinde kalır, asla çeşitli öğelerin bütünlüğünü imleme anlamında “somut evrensel”in düzeyine yükselmez– ve dünyaya sermayenin ufkuyla baktığından, görüngüler dünyasına hapsolür. Klasik politik ekonomi, duyusal [*anschauende*] materyalizmin sınırlarını aşamaz; bunun nedeni, politik economicinin bilgibilimsel veya kuramsal eksikliği değildir; mevcut dünyanın pratik eleştirisi ereği olmadığından –dünyayı değiştirmek istemediğinden– sivil toplum sınırları içinde kalır.

Marx bu yolla, soyuttan somuta yükselme yöntemiyle, daha erken döneminde vermiş olduğu kuramsal-felsefi sözünü tutar: Marx “bilimi” –bu durumda politik ekonomi bilimini– bizzat bu bilimin eleştirel iç edilmesi-yıkıma uğratılması (*aufhebung*) yoluyla gerçekleştirir. İlyenkov’a göre, Marx’ın genel olarak eleştirel yöntemi, özel olarak da değer emek kuramı, eleştiri olarak bilimin en başarılı örneğidir. (Böyle bakıldığında Marx’ın bütün çalışmalarında, erken dönemindeki Hegel’in hukuk felsefesini eleştirisinden din eleştirisine, Bauer ve Stirner gibi Hegelcileri eleştirisinden *Kapital*’de “olgunluk” döneminde gerçekleştirdiği politik ekonomi eleştirisine kadar, yöntembilimsel bir bütünlükten söz edilebilir.)

Buradaki görev ise bu yöntemi belirli bir bilim dalına değil, daha genel ve “soyut” bir düzlemde bizzat bilgi kavramı ve bilme edimine uygulamaktır. Bilginin dünyevi özü nedir (bu soru “nasıl biliriz?” veya “nasıl bilgi üretiriz?” ve bunu müteakip “bilgi nedir?” veya Stachel’in (2012) formüle ettiği biçimiyle “bilgi nerededir?” sorularıyla ilişkilidir) ve biz insanlar neden bu belirli biçimde biliriz? (Bilgi neden bu belirli biçimde üretilir? Neden bilgi üretildiği toplum ve toplumsal koşullar içinde bu belirli biçime bürünür?) [İlyenkov’un başyapıtlarından *Diyalektik Mantık*, diyalektik yöntem alanına ilişkin, Marx’ın politik ekonomiyi eleştirisine koşut, böylesi bir girişimdir; bu çalışma, özellikle klasik Alman felsefesinde uygulandığı biçimiyle diyalektik mantığın, eleştirel iç edilip yıkıma uğratılmasıdır –bu anlamda, diyalektik mantığın *Das Kapital*’idir.]

İlyenkov’un bilginin doğasını çözümleyip değerlendirmesi iki farklı düzlemde ele alınmalıdır: Marx’ın, emek gücüne, “canlı biçim veren ateş” olarak göndermede bulunmasına benzer bir biçimde genel, tarih üstü bir düzlemde, bir de özgül tarihsel düzlemde. Bunlardan ilki, insan tarihinin bütün evrelerinde bilme edimi ve bilgi üretiminin ortak özünü –eş deyişle insanın bütün bilme eylemlerinde ortak olan ögeyi– imler; ikincisi, kapitalist

üretim ilişkileri altında bilgi üretiminin ve bilme eyleminin büründüğü özgül biçime göndermede bulunur. Bu ikisinin girift bir ilişkide olduğu, konu daha yakından incelendiğinde ortaya çıkar.

İlyenkov genel olarak bilginin nesne güdümlü ve araç dolayımı olduğunu belirtir; bilgi nesnel dünyanın araçlar (tool)-elişleri (artefact) yoluyla ele geçirilmesidir. Söz konusu araçlar, insanın (fiziksel) bedeni kadar –eller, ayaklar, gözler vb.– “dolaysız” ve “maddi”, bir keski veya çekiç kadar “somut” veya dil, matematik formülleri ve kavramsal dizgeler dâhil gösterge sistemleri kadar “soyut” olabilir. İlyenkov açık biçimde, bilginin nesnelere “uygulanması” sorununun (kuramın pratiğe uygulanması sorununun) sahte bir sorun olduğunu söyler, zira bilgi zaten tanım gereği her zaman bir nesnenin veya nesneliliğin bilgisidir. Bir nesnenin bilgisi olmayan bilgi, bilgi değildir. Bunun nedeni bilginin insan etkinliğine tabi ve bu etkinliğin ürünü olmasıdır. Bilgi kişilerin kafasında, beyninde veya zihninde olan bir şey değil, nesnel gerçeklikte insanın manipülatif etkinliğinin edimselleşmesidir. Bilgi bir önermeler yumağına indirgenemez; bilgi şeyler, nesnelere ve olaylar hakkında değildir, tersine şeylerde, nesnelere veya olaylarda gerçekleşir. Bundan dolayı en “soyut” bilimsel biçiminde bile bilgi, gösterge sistemleri aracılığıyla, cümleler ve önermeler biçiminde de olsa, nesnel bir biçime bürünmek zorundadır. Bilme edimi ve bilgi üretimi bir dünya görüşü (*weltanschauung*) oluşturmaya yönelik değildir; bilgi üretimi, dünyada eylemde bulunmak üzere bir yol haritası da içeren belirli araçlar üretmektir. Araçlar ve elişleri olarak bilgi, araç kullanıcılarına belirli hareket ve eyleme biçimlerini dayatır –bu araç, bir kaşık kadar yalın veya bir radyoteleskop ya da bir parçacık fiziği kuramı kadar karmaşık olabilir. (Kaşık gibi yalın bir aracı bile, örneğin çorba içmek için doğru biçimde kullanmak, kaşığı tutma biçiminden çorba kâsesine yönelmeye ve oradan ağıza götürmeye dek belirli kurallara uymayı gerektirir). Böylece bilginin “arı biçiminde ... yalnızca entelektüel kültürün tarihsel biçimlerinde, toplumsal olarak anlamlı

ifade biçimlerinde ('varoluşunda') ortaya çıkıp kurulabildiği" ve "kişiye verili, deneysel olarak algılanabilen çeşitli görüngülerdeki varoluşun ve değişimin evrensel biçimi ve yasası" (İlyenkov 2012, 155) olması anlamında, "ideal" olduğu ortaya çıkar. Bilgi öznel bir tutum veya görü biçimi değil, nesnedir. Bilginin bu nesnelliği, üretici öznelliklerinin bilgi üretimi ediminin sonucu olmasından kaynaklanır. Bundan dolayı, bilginin büründüğü özgül biçim, her tarihsel dönemde o dönemin genel üretim biçiminin özgüllükle-riyle örtüşür.

Kapitalizm altında toplumsal gerçekliğin manipülasyonu anlamında bilginin özgüllüğü nedir? Alfred Sohn-Rethel (1978) izlenerek, kapitalist bilgi üretiminin özgüllüğünün, üretilen bilginin "arı" kuramsal bir biçime bürünmesi olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle –ve Sohn-Rethel'in formüle ettiği gibi– soru, "maddi (bedensel/fiziksel) araçlardan başka araçlarla bilgi üretimi nasıl olanaklıdır?" sorusudur. Bu formülasyon, Kant'ın birinci *Eleştiri*'deki sorusunun ayakları üzerine oturtulmasıdır: Arı metafizik nasıl olanaklıdır? Bilgi üretiminin bu görünürdeki arı gayri maddi yapısı ne anlama gelir?

Sohn-Rethel'in "arı" bilgiye ilişkin yaklaşımının iki önemli geldiği vardır: Birincisi, "maddi" olan fiziksel olana indirgeniyor ve bu anlamda duyuşsal materyalizmin konumuna geri çekilmiş olunuyor. İkincisi, kapitalist üretim tarzının gerçek toplumsal örgütlenişi göz ardı edilerek, atomik bireylerin bir yığını olarak değil de, gerçekte toplumsal bir organizma biçiminde ortaya çıkan kapitalist toplumun bilgi üretim biçiminin bir zorunluluğu olan kafa ile kol –zihinsel ve bedensel emek– arasındaki ayrımın iki yönlü (olumsuz ve olumlu) yapısı görmezden geliniyor. (Kapitalizm öncesi toplumlardan farklı olarak kapitalist toplumun bir organizma biçiminde ortaya çıktığı gerçeğine Marx, başka bir bağlamda, *18 Brumaire*'de, dönemin Fransız çiftçi topluluklarını "çuvaldaki patates yığımına" benzetip Fransız proletaryasının ise evrensel bir sınıf oluşturduğunu söyleyerek göndermede bulu-

nur.) Bundan dolayı Sohn-Rethel, kapitalizm sonrası toplumda entelektüel emeğin (“arı” bilimin) yıkıma uğratılacağını öngörür/bunu talep eder; zira ona göre, kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayırım, *toplumsal olarak üretilen* metaların kapitalistler tarafından *bireysel* biçimde iç edildiği yabancılaştırıcı bir üretim tarzına karşılık gelir. Sohn-Rethel’in bilgi kuramı eleştirisi, son çözümlemede, iddiaya göre, kapitalist toplumu tahakkümüne alan ve en yalın ifadesini üretim sürecinin Taylorist düzenlenişinde bulan araçsal usun bir eleştirisine dönüşür.

İlyenkov ise, kavramların ve evrensellerin üretimi olarak bilginin zihinsel üretiliş sürecinin kavramsallaştırılmasına ilişkin başka bir seçenek önerir. Birincisi, ona göre bilimsel kuramlar ve kavramsal dizgeler biçiminde vücut bulan bilgi, bu bilgi çeşitli görüngüler arasındaki özsel ilişkilerinin kuramsal/“ideal” yeniden inşası olduğu, eş deyişle soyuttan somuta yükseldiği ölçüde gerçek ve sahicidir. İkincisi, İlyenkov, bilimsel olarak üretilen toplam toplumsal bilginin elbirliğiyle yeniden ele geçirilişinin olanağını içeren gerçek bilimsel bilgi üretiminin “genel usa” katkısını olumlar. “Kuramsal” bilgiyi yabancılaşmış bilgi olarak niteleyip onun yıkıma uğratılmasını talep etmek yerine, İlyenkov, bu bilginin eleştirel biçimde ele geçirilmesini önerir. İlyenkov’a göre bilgi üretim sürecinin yabancılaştırıcı etkisi araçsal usun tahakkümünden kaynaklanmaz, zira usa böyle bir işlev yüklemek, düşüncenin kendi başına bir varlık sürdüğünü varsaydığından ikiciliğe ve idealizme yol açar. Tersine, araçsal us ve yabancılaşmış bilgi kapitalizm altında ussallığın varoluşunun zorunlu biçimidir. Kapitalist üretim tarzında üretilen bilgi yabancılaşmış bir biçimde bulunur; onun varlığı işçiyi tahakkümü altına alan ve işe koşan “makinadaki hayaleti” andırır. Ancak bunun nedeni bu bilginin “arı” biçimde zihinsel-kuramsal bir ürün olması değil, tam da maddenin –toplumsal beden– bir özneliği yerine, apayrı bir varlık alanı olarak kavramsallaştırılmasıdır. Kapitalist toplumda toplumsal olarak üretilen bilgi dâhilerin ürettiği, birilerinin ka-

fasından fıskıran bir şey gibi görünür, zira kapitalizm altında, maddi üretim araçları gibi bilgi üretim araçları da, doğrudan üreticilerin (bilimsel) üretim araçlarından ayrı tutulması anlamına gelen, özel mülkiyet yasalarına tabidir.

Sohn-Rethel ne yazık ki sonunda zihin-beden ikiciliğini yeniden üretir; bedenden yana tavır almasına karşın Kant'ın bilgi kuramını burjuva bilgibiliminin paradigması olarak takdir eder. İlyenkov ise bu ikiciliği, "kuramsal yetinin", eş deyişle (Kant'ın "yargı gücü" diye nitelendirdiği) bir olguyu kavramsal çerçeveye alma yetisinin, seçilmiş bir azınlığın meziyeti olduğunu ima eden kapitalist bilgi üretim tarzının tepetaklak bir kavramsallaştırılışı ve olumlanması olarak değerlendirir. İlyenkov'un Kant'ın bilgi kuramını eleştirisi, bu eleştiriyi izleyen pedagoji kuramı ve Marx'ın yanı sıra Hegel ve Spinoza'yı takdir edişi bundan kaynaklanır. Bir benzetme yapılırsa, (Sohn-Rethel'in yeniden ürettiği) ikicilik, makine kırıcılığını savunurken, (İlyenkov'un konumunu da temsil eden) pratik materyalist tekçilik, makinelerin eleştirel ele geçirilişini talep eder ve bunların kurtarıcı potansiyelini teslim eder.

Buna göre, bilimsel bilgi üretiminin kurtarıcı potansiyeli toplam toplumsal bilginin bütün toplumsal bireyler tarafından ele geçirilişini zorunlu kılar ve yalnızca bu yolla ortaya çıkar. Bu, bilgi üretimi araçlarının, başka bir deyişle bilimin ve bütün kavramsal ve maddi makinelerinin toplum tarafından yeniden ele geçirilişi ve bunlar üzerindeki burjuva özel mülkiyetin kaldırışı anlamına gelir. Bu noktaysa bize İlyenkov'un bilgi kuramı eleştirisinin ikinci bir yönüne, bu yeniden ele geçirilişi gerçekleştirecek üretici özneliliğin kuruluşuna, bilimsel bilgi üretimi alanı dâhil her üretim alanına uygun emeğin (emek potansiyelini, emek gücünü içinde barındıran çalışacak bireylerin) üretimi alanına yönlendirir. Bu, başkalarının yanı sıra, Harvie'nin de dikkat çektiği gibi, "genel olarak kapitalist üretim ilişkilerinin, özellikle de özgün bir meta olan *emek gücünün* yeniden üretilmesinde kilit rol oynayan" (2006, 1) eğitim alanıdır.

İlyenkov'a göre komünist bir eğitimin amacı insanlara düşünmeyi öğretmek olmalıdır. Felsefi açıdan bakıldığında böyle bir ereğe yalnızca düşünce/düşünme ve bilgi/bilmenin doğru, materyalist diyalektik bir kavramsallaştırılmasıyla ulaşılabilir. İlyenkov düşünmeyi dışsal bir edim, beyinde değil, beynin yardımıyla gerçekleşen nesnel bir eylem olarak nitelendirir. Gerçek düşünme edimi –yukarıda da değinilen– çeşitli görüşler arasında özsel ilişkileri ortaya çıkaran kavram oluşturma anlamında yargı üretmekle bağlantılıdır. Böyle bir yargı oluşturma doğuştan gelen bir “yeti”, az sayıdaki “yetenekli” öğrencinin özelliği değildir. Eğitim sisteminin iflasından doğa sorumlu tutulamaz, zira insanlar yüzde yüz (İlyenkov bu oranın altını özellikle çizer) toplumsal varlıklardır –insanın hiçbir davranışı, solunak gibi temel “biyolojik” bir eylemi bile, doğal değil toplumsaldır (dar bir alana tıkıştırılan hayvanlar can havliyle sağa sola koşuşur, kaçacak bir açık bulmaya çalışır; kalabalık bir odadaki insanlar –“olağan” koşullarda– ise pencereyi veya klimayı kullanarak odayı havalandırmaya çalışır). Düşünmek, toplumsal dünyaya yayılan insan yapımı gereçlerin doğru biçimde kullanımıyla da ilintilidir. Bilimleri ve bilimsel bilgi üretimini ilgilendirdiği kadarıyla düşünmek, çelişkilerle karşı karşıya kalındığında bunların çözüme uğramasına yarayacak sorular ortaya atmak üzere kavramsal araçlar ve makinelerle çalışabilme becerisini edinme anlamına gelir. Çelişki mevcut kavramsal araçlarla çözülemeyen, çözüme uğraması çelişkinin iki ucunu –A ve B (~A) uçlarını– birbirine bağlayan yeni bir orta terimin önerilmesini gerektiren bir sorunu imler (İlyenkov 2007). Yalnızca böyle bir diyalektik yöntem, çelişkileri bastırmak yerine onları daha üst seviyede bir çelişkiye götürmek üzere çözüme uğratmaya çalışan bir yöntem, gerçek bilgi üretimine yol açar. Özgürleştirilmiş, eleştirel düşünebilen bireyler de yalnızca bu ereğe hizmet eden bir eğitimin eseri olabilir.

Bunu elde etmek için bilim/bilgi/eğitim bireylerin insani yetilerinin tam olarak gerçekleşmesi ereğine yönelmelidir; bu, yaban-

cılaştıran veya yitirilen bir “insani öze” dönüş veya bu özü yeniden kurmayı değil, özgür bireylerin birliğini kurmayı amaçlayan, sözcüğün komünist anlamında “insanlaşma” anlamına gelir. Böylesi insancıl bir eğitim yalnızca devrimci bir eğitim olabilir. Böyle bir devrimci eğitimin özünü Vigotski, İlyenkov’un da özümseyeceği biçimde şöyle tanımlar: “Eğitim öğrencinin öğretime tabi tutulacak biçimde değil, öğrencinin kendi kendine öğretebileceği biçimde örgütlenmelidir ... eğitimin gerçek gizemi öğretmemekte saklıdır” (Vygotsky 1997).

Kapitalist eğitim ise buna karşıt bir biçimde, yalnızca otomatik –(artık) değer üretimi görevlerini gerçekleştirebilen işçiler– üretmeyi amaçlar. Böyle bir eğitim sonucunda matematikçiler değil, hesap makineleri, soru kurgulayıp soran özgür düşünürler değil, belirli algoritmaları yineleyebilen makine benzeri varlıklar ortaya çıkar (bu sonuncusunun, Descartes tarafından, bütün insanlarda bulunan sağduyu [ortak duyu] anlamına gelen düşünme yetisi olarak yüceltilmesi ise başka ilginç bir noktadır). Bilgiye ilişkin bu algoritmik görüş ise bilginin yabancılaşmış tarzda kavramsallaştırılmasına katkıda bulunur –bu yabancı algoritma mekanik biçimde içselleştirilip görümlere “uygulanmalıdır”.

Vigotski’nin izinden giden İlyenkov, söz konusu özgürleştirici eğitimin kapitalist üretim tarzında olanaklı olmadığını, böyle bir eğitimin dünyayı değiştirme mücadelesiyle girift bir ilişki içinde olduğunun ayırdındadır. Özgürleştirici eğitim “*halihazırda mevcut bir çevreye uyum sağlamakla değil, bizzat içinde bulunduğu çevrenin ötesini gözüne kestiren bir yetişkin yaratmakla ilgilidir*” (Vygotsky 1997). [Bu, içinde bulunulan çevreden soyutlanma ve bu soyutlanma yoluyla evrensel (kavramsal) anlamlar üretme yetisi elde etmek demektir.] Buradan, dünyayı değiştirip komünist bir toplum yaratmak için mücadelenin kaçınılmazlığı sonucuna varılır.

Marx’ın politik ekonomi eleştirisi soyut meta kategorisiyle başlar; başlangıçta meta belirlenimsiz ve bütünüyle kuramsal bir ka-

tegoridir. Ancak Marx buradan kapitalist üretim ilişkilerini, metanın bu ilişkilerin kurucu hücresi (birimi) olduğunu göstererek, ideal bir biçimde yeniden inşa eder ve somuta yükselir. Bu yolla kapitalist sistemin, insan içeriğine –toplumsal bir ilişki olarak sermayeye– bağlı gelişiminin ve müteakip (mantıksal olarak) zorunlu yıkımının dinamiğini kuran iç çelişkilerini gözler önüne serer. Biz-zat böyle içkin bir eleştiri, komünist devrimci mücadele biçiminde kuram ve pratik birliğinin bir göstergesidir. Aynı şey, bilgi üretici edimin, bilgi üretecek öznelere üretim sürecinin (eğitimin) insani özünü açığa çıkarmak ve devrimci mücadelenin kaçınılmazlığını imleyen –pratik eleştiri olarak bilginin Marksçı eleştirisi olan– İlyenkov’un bilgi kuramı eleştirisi için de geçerlidir.

Bütün eylem biçimleri gibi, düşünmek de özünde çelişkilidir. Düşünmenin bu çelişkili doğası, düşünce ile varlığın diyalektik bir birlik, özgül tarihsel insani etkinlikle dolaymlanan bir karşıtlar birliği oluşturması olgusunda açığa çıkar. Mantıksal olarak, farklılığın yokluğunda özdeşlikten söz edilemez: Ayrım olmaksızın özdeşlikten söz etmek boşunadır. Bu durumda praxis, kavram (düşünce) ile gerçekliğin özdeşleşmesi edimi olarak ortaya çıkar. Böylece Marx’ın belirttiği gibi, bu durumda pratik, insanın düşüncesinin doğruluğunun ölçütü olarak belirir.

İlyenkov’un materyalist diyalektiği açısından bakıldığında, bilgi edinme süreci, eş deyişle, doğru düşünmeyi (nesnelere zekice iş görmeyi) öğrenme süreci, zihnin kuruluşu sürecinden ayrı değildir. Bu durum, bir yandan –belirli nesne güdümlü düşünme olarak– bilginin doğasına, öte yandan –“bağımsızca” düşünebilme yetisi olarak– zihnin yapısına dayanır. Bağımsız, yaratıcı düşünme bir çelişkiyle, eş deyişle, mevcut eylem araçları ve normlarıyla çözülemeyen bir sorunla baş etmek, yeni araçlar, kavramlar –çelişkinin iki ucunu birbirine bağlayan orta terim– tasarlayarak bu çelişkiyi çözüme kavuşturur.

Düşünme eylem sürecinde ortaya çıkar, ancak eylem –arı duyu nesnelere talep eden Feuerbach’ın sandığının aksine– “İn-

san" ile "Doğa" arasında doğrudan (dolaysız) bir karşılaşma biçiminde gerçekleşmez. Marx'ın da belirttiği gibi, doğa bilimlerinin araştırma nesnelere bile endüstri –insan etkinliği, özgül tarihsel-toplumsal bir biçime bürünen emek– tarafından sağlanır. Dolayısıyla, düşünme insanın doğayla dolaysız birliğinde değil, yalnızca ve yalnızca, toplumla birlikte ve insan toplumunu dolduran ve entelektüel kültürü kuran elişleri aracılığıyla gerçekleşir. İlyenkov'un ifadesiyle, "insan, ... doğa ile insani bağı kurduğu (eş deyişle, doğayla insani bir birlik oluşturduğu) toplumsal ilişkiler ağı dışına çıkarılırsa, tıpkı kafatasından çıkarılmış bir beyin gibi düşünme yetisini yitirir" (1997, 26). Öyleyse, insani toplumsal entelektüel kültürün özümsemesi, bilincin –bağımsızca düşünebilen kişiliğin– ortaya çıkmasının zorunlu koşulu olarak belirir.

Diyalektiğe gelince, –İlyenkov "doğanın diyalektiği" terimini kullansa da– duruşu Engels'ten farklıdır. Zaman zaman Engels, diyalektik yasalarının varlıkbilimsel bir statüye sahip –bilinçten bağımsız, evrensel ve ebedi-ezeli– olduğunu ima eder. Buna karşılık İlyenkov açısından, –Marx'ın pratik materyalizmine uygun olarak– bir tek diyalektik yasaları değil, (kavramsal dizgeler veya bilimsel kuramlar biçiminde dizgeleştirilen) "doğa yasaları" da yalnızca ve yalnızca, "toplumsal gerçeklik" veya "toplumsal varlık" çerçevesinde ortaya çıkar ve anlamlı olur. Doğa yasaları, insanın doğada eyleme yasalarıdır (Azeri 2016, 106) –bu yasalar yalnızca insan etkinliği dolayısıyla ortaya çıkar. Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde veciz biçimde açıkladığı gibi, arı doğa diye bir şey olmadığından, etkin doğa olarak insanın yokluğunda, bu yasaların varlığından söz etmek anlamsızdır. Bundan dolayıdır ki, doğanın doğallaşması paradoksal bir biçimde insanlaşmasıyla, insanın insanlaşması da doğallaşmasıyla örtüşür. İlyenkov'un insana ve insanın nesne güdümlü, araç dolayimli etkinliğine attığı kozmolojik anlam bu duruma dayanır. Buna göre, madde

olmaksızın düşünme olanaksız olduğu gibi düşünce/düşünme olmaksızın madde de olanaksızdır (İlyenkov 2017, 166).

İnsanın gerçeklik bilgisi, doğa ile nesne güdümlü ve eylem dolayımı maddi mübadelesi, tarihsel belirlenimlidir. İnsan bilgisi insan eylemi ölçüsünde “evrenselidir”. İnsanın doğayla en arı “kuramsal” karşılaşması bile eylem dolayımıdır, başka bir deyişle bizzat kendisinin bir ögesi olduğu özgül tarihsel etkinlik biçimi tarafından dolayımlanır: Gökyüzüne, yıldızlara bakan “ilk” insan bunlara arı duyu nesnelere olarak değil, mevsim dönüşümlerini izlemenin takvimi veya yönünü belirlemesinin pusulası vb. olarak bakmış olsa gerektir. Bilginin bu tarihsel belirlenimi bilgiyi hem sınırlı hem de evrensel kılar. İnsan bilgisi –ve düşüncesi– Kant’ın çok önemseydiği “kendinde şeye” erişemeyişinden değil, insan etkinliğinin zorunlu olarak büründüğü tarihsel, bu yüzden geçici biçiminden dolayı her zaman sınırlı ve “eksiklidir”. İşin aslında bütün bilgi “kendinde şeyin” bilgisidir, zira bizzat kendinde şey tarihseldir –tarihsel olarak belirlenir. İşte tam da bu anlamda, paradoksal görünse de bu sınırlı ve eksikli insan bilgisi, nesneyle –tarih içinde beliren kendinde şey ile– maddi mübadelenin kuralları olarak evrenselidir.

“Temel çelişki”, bu çelişkinin ifadesi, kaynağı ve “çözümü”, düşünen-eyleyen doğa olarak insandır. Bu anlamda diyalektik, İlyenkov’un belirttiği gibi, kuramsal düşünmenin bilimi, karşıtların birliğinin ve düşünme ile gerçekliğin özdeşliği kuramı ve –düşünen-eyleyen maddenin düşünömlü varoluş biçimi ve bizzat bu düşünümün kendisi anlamında– kişiliğin oluşumunun kuramsal izahı olarak ortaya çıkar.

Yaz 2019, Nancy-İstanbul

Kaynakça

- Azeri, S. (2016). "Value and Production of Knowledge: How Science is Subsumed to Capital". *Critique: Journal of Socialist Theory*, 44:1-2, 103-128.
- Bakhurst, D. (2019). Punks versus Zombies: Evald Ilyenkov and the Battle for Soviet Philosophy. In V. Lektorsky & M. Bykova (eds.), *Philosophical Thought in Russia in the Second Half of the 20th Century* (pp. 53-78). London: Bloomsbury Publishing.
- Harvie, D. (2006). "Value Production and the Struggle in the Classroom: Teachers within, against and beyond Capital". *Capital and Class*, 88, 1-32.
- Ilyenkov, E. (2017). Cosmology of the Spirit. (G. Vivaldi, trans.). *Statis*, 5: 2, 164-190.
- Ilyenkov, E. (2012). "Dialectics of the Ideal". *Historical Materialism*, 20:2, 149-93.
- Ilyenkov, E. (2007). "Our Schools Must Teach How to Think!" *Journal of Russian and East European Psychology*, 45:4, 9-49.
- Ilyenkov, E. (1997). The Question of the Identity of Thought and Being in Pre-Marxist Philosophy. *Russian Studies in Philosophy*, 36 (1), 5-33.
- Ilyenkov, E. (1982). *The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital* (S. Syrovatkin, trans.). Erişim adresi <https://www.marxists.org/archive/ilyenkov/works/abstract/index.htm>
- Ilyenkov, E. (1965). Ideals (Social, Esthetic, Moral). *Soviet Studies in Philosophy*, 4 (1), 35-51.
- Ilyenkov, E., & Korovikov, V. (2019). Theses on the Question of the Interrelation of Philosophy and Knowledge of Nature and Society in the Process of their Historical Development. (D. Bakhurst, trans.). In Bakhurst 2019, 66-75.
- Korsch, K. (2008). *Marxism and Philosophy* (Fred Halliday, trans.). Monthly Review Press.
- Maidansky, A. (2016). "Reality as Activity: The Concept of Praxis in Soviet Philosophy". In *The Practical Essence of Man: The 'Activity Approach' in Late Soviet Philosophy* (A. Maidansky & V. Oittinen, Eds.), Leiden & Boston: Brill, 42-57.
- Mikhailov, F. (1997). "A Word about Ilyenkov". *Russian Studies in Philosophy*, 36:1, 34-46.
- Narski, I. S. (1961). *Sovremennyj pozitivizm (Çağdaş Pozitivizm) M.*, Izd. AN SSSR.
- Sohn-Rethel, A. (1978). *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology* (Martin Sohn-Rethel trans.). London & Basingstoke: The Macmillan Press.
- Stachel, J. (2012). "Where is Knowledge?" in AIP Conf. Proc. 1446, 404; doi: 10.1063/1.4728008.
- Vygotsky, L.S. (1997). *Educational Psychology* (R. Silverman, trans.). Boca Raton, FL: Dt. Lucie Press.

ETKİNLİK VE BİLGİ

Eğitimbilimde, “bilginin pratik uygulanabilirliği” adıyla bilinen can sıkıcı (ve düşünüldüğünde) tuhaf bir sorun mevcuttur. İster lise, ister üniversiteden olsun, okul mezunlarının okul dışında yer alan herhangi bir soruna bilgilerini nasıl “uygulayacaklarını” bilemediklerinden şaşırıp kaldıkları doğrudur.

Bu durumun, insanların becerileri arasında, bilgi ile bilgi nesnesi anlamına gelen algıda verili gerçekliği, “eşleştirme” özel becerisinin bulunması gerektiği sonucuna yol açtığı görülür. Bu ise, “bilgi” ve “nesne” kişiden ayrı iki farklı “şeymiş” gibi, bilgi ile nesnesini eşleştirme biçiminde özel bir etkinlik alanının bulunduğu varsayımına yol açar. Bu şeylerden biri, genel formüllerde, yönergelerde ve önermelerde bulunan bilgi, öteki ise algıda verili görüngülerin yapılandırılmamış kargaşasıdır. Durum böyle olsaydı, bu eşleştirmeyi yapmanın kurallarını açıkça oluşturmaya, ileride olabilecek hatalardan sakınmak için tipik hataları sıralamaya girişebilirdik. Eğitsel kuramda, “bilginin yaşama uygulanması” sorunu genelde böylesi bir kurallar ve uyarılar dizgesi oluşturularak çözülmeye çalışılır. Ne var ki sonunda bu kurallar ve uyarılar dizgesi, destek olacağına köstek olmaya, yanılma ve yenilgiye uğramanın ek bir kaynağına, böylece de bir külfete dönüşür.

Çözmeye çalıştığımız sorunun “bilginin” kişilere yetersiz biçimde verilmesinden kaynaklandığı, daha kaba bir deyişle, verilenin gerçek bilgi değil, yalnızca bilgiye benzer bir şey olduğu sonucuna varılması için her türden neden mevcutmuş gibi görünür.

Gerçekte sözcüğün dar anlamında bilgi her zaman bir nesnenin bilgisidir. Belirli bir nesnenin bilgisidir, zira ister kimyasal ister psikolojik veya hangi türden olursa olsun, belli bir görüngüler düzeneğini bilmeksizin, “genel olarak” bilmek olanaksızdır.

Her şey bir yana, bu durumda bilgiyi nesneye “uygulama” ifadesi kulağa epey saçma gelir: Bir nesneyi bilip bu bilgiyi –nesnenin bilgisini– o nesneye “uygulamak” mı? En iyi durumda bu, başka, örtülü bir durumun özensizce ve kafa karıştırıcı biçimde ifade edilmesidir.

Ne var ki bu tipik bir durumdur.

Bu durumsa yalnızca belirli bir koşulda –kişinin nesne bilgisini değil de başka bir şeyin bilgisini edinmesi durumunda– ortaya çıkar. Bu “başka bir şey” de nesneyle ilgisi olmaksızın veya nesneyle düşsel, zayıf ve kolayca kopabilecek bir ilişkide öğrenilen, bir dizi boş söz olabilir ancak. Bu, gündelik yaşamda oluşup meşrulaştırılan bir sözcükler, terimler, simgeler, göstergeler ve bunlar arasındaki kalıcı birleşimler dizgesidir; bir “tümceler” ve “tümceler dizgesidir”: Bu özel bir dildir, sözcük dağarcığı ve sözdizimsel örgütlenişi ve “yapısıyla”, özgül “bilim dilidir”. Bir başka deyişle, burada nesne, mevcut dilde temsil edildiği biçimde, dilselleştirilmiş nesne olarak hazır bulunur.

Evet, “bilgi” her zaman dilsel olarak düzenlenmiş bilinç ile özdeşleştirilirse, o zaman sorun, tam da yukarıda dile getirildiği biçime, bilgi ile nesneyi “örtüştürme” özel sorunu biçimine bürünür. Ne var ki sorun böyle konduğunda, bilginin gerçek dünyaya “uygulanması” sorunu, kolayca, dilsel olmayan malzemenin “düzgün” biçimde dilselleştirilmesi sorunuyla yer değiştirir. O zaman da dilsel “nesne”, bütünüyle düzensiz bir “duyu verileri” kargaşasının eşanlamlısına –nesneye ilişkin bilinmeyenin eşanlamlısına– dönüşür.

Böyle bir yaklaşımla genelde elde ettiğimiz şey, içinde hiçbir “çelişki” barındırmayan dilden, dilin dışındaki olgulara, olgulardan da dile gidilip gelinebilmesi için kılavuzlar oluşturan bir “kurallar” dizgesi inşa etme ütöpic umutları taşıyan, o çok tanıdık

neopozitivizm programıdır. Bu bizi neopozitivist çözümün temel ilkesine götürür: Bilinen bazı olguları dilselleştirmiş iseniz, bu sırada da dilde bir çelişkiye rastlamışsanız, olguları “hatalı”, eş deyişle, kurallara uygunsuz biçimde dilselleştirmişsiniz demektir. Bu da şu ya da bu “dilselleştirme kuralını çiğnediğiniz” anlamına gelir.

Bu, (“kurallarca”) yasaklanan bir bölgede, dilselleştirilmiş dünyayı dilselleştirilmemiş dünyadan ayıran sınırı ihlal etmişsiniz demektir.

Dolayısıyla neopozitivist program ve ona eşlik eden “mantık” özünde gerilectir. Bu program gerçek bilgi sorununu –sadece dilin dışında değil, kendi kendini örgütleyen herhangi bir dilden de bağımsız biçimde var olan nesnenin bilgisi (bilinmesi) sorununu–, dilsel olarak biçimlendirilmemiş malzemenin dilsel olarak biçimlendirilmesi sorunuyla değiştirir. Bu bakışa göre, biçimlenmemiş malzeme, “duyu verilerinin” bütünüyle biçimsiz kargaşası, dilsel olarak “düzgün” veya “hatalı” olarak biçimlenebilecek “bilginin” edilgin malzemesi olarak düşünülmektedir. Ne var ki burada “düzgün”, elimizdeki dilin kurallarına uygun anlamına gelir; bir başka deyişle, malzemenin, eldeki dile çelişki barındırmaksızın uymaya, verili anlamsal-sözdizimsel “çerçeveye”, eldeki “bilgiye” uygun hale gelmeye zorlanması anlamına gelir.

Böylece, nesnenin bilinmesi gerçek sorunu, katıksız dilsel bir soruna, –ilkın verili dili (“bilim dilini”) özümseme, sonra da “olguları” (eldeki) bu dilin biçimlerine uygun olarak özümseme sorununa– dönüştürülür. Doğal olarak bu sorun, kişilerin dilsel becerilerini geliştirmeleriyle, her türden “verinin” mevcut “dil çerçevesinde”, eldeki “bilgi” dâhilinde, herhangi bir aksaklık ve çelişkiye yol açmaksızın iş göreceğ biçimde ifade edilmesini sağlamakla çözülür.

Bu da tam olarak Imre Lakatos’un, “neopozitivist programın gerçekleşmesi bilimin ölümüdür” dediğinde kastettiği şeydir: Bu, mevcut bilginin mevcut bilim dili biçiminde sonsuza dek “dondurulmasına”, nesnenin ise sonsuza dek, dilsel oynaşma nesnesi acınası rolünden başka bir biçimde, bilginin içeriğinde yer ala-

mamaya mahkûm edilmesidir. Nesnenin içeri girmesine izin verilmeyecek, neopozitivist “mantığın” filtrelerince “bilginin” giriş kapısında tutulacaktır.

Bu yüzden, bu mantığa göre, nesnenin (dilin dışında ve dil-den bağımsız bir şey olarak) bilinmesine de izin yoktur. Biz ancak “belirli bir alanın dilini” bilebiliriz. Hangi “olguların” bilgiye dâhil edildiği (eş deyişle, dille çelişmediği), hangilerinin dışta tutulduğu (eş deyişle, dille çeliştiği) sorusu ise kabul edilen “dile” bağlıdır.

Öyleyse neopozitivist mantığa göre, “bir nesneyi bilme” gibi bir ifade gayrimeşrudur, zira böyle bir ifade, dilsel olarak oluşan bilinç açısından, “metafizik” veya “aşkın” bir dilin, eş deyişle, “başka bir dünyaya ait” bir dilin belli belirsiz izlerini taşır. Burada “bilmek” dili bilmek anlamına gelir, zira insanların bilebileceği başka bir şey yoktur. “Bilgi” ve “nesne” özünde aynı anlama –dil anlamına– gelen iki ayrı terime dönüştüğü ölçüde, bunlardan birini ötekine “uygulama” sorunu, dilin farklı öğelerini –anlam ile sözdizimi, sözdizimiyle edimbilim, edimbilimle anlam gibi öğelerini– örtüştürme (eşgüdümleme) sorununa dönüşür. Burada nesne, her zaman dilsel olarak oluşturulan nesnedir. Şeylerin neopozitivist kavramsallaştırılmasında, nesne dilsel bir simge olarak “var edilmeden”, dilde cisimleştirilmeden önce hiçbir biçimde yoktur.

Görünüşe göre, bilgiyi nesneyle “örtüştürme” sorununun gerçek çözümü, bilgi sürecinin ta başından itibaren sorun çıkabileceğini öngörmekten ve bundan kaçınmaktan ibarettir, zira bir kez sorun çıktı mı çözümü kesinlikle olanaksızdır.

Bu, sözcüğün en dar ve dolaysız anlamında, bilgiyi nesne bilgisi olarak özümseme sürecini düzenlemek anlamına gelir. Burada nesne, neopozitivist felsefenin, “ham” ve “metafizik” gibi aşağılayıcı nitelemelerle kullanılmasını yasaklamaya çabalamasına karşılık, bilincin (ve dilin) dışında yer alan ve varlığını bunlardan bütünüyle bağımsız bir biçimde direngence sürdüren bir nesne anlamındadır. Bu nesne, her zaman çevresinden soyutlayarak özel biçiminde değerlendirip temsil edebildiğimiz ayrı bir “şey” değil, sözcüğün dar

anlamıyla, kendi diline –bağımsız, “dil ötesi” örgüsüne ve bağlan-talarına– sahip, somut bir bütünlük, şeylerden oluşan bir dizgedir.

Boş gevezeliğin, –bilgiyi yaşama “uygulama”, bilgiyle nesneyi “ör-tüşürme” sorununa yol açan, oysa aslında bilginin dilsel bir kabuğa dönüştüğü, gerçekte “nesne” hakkında, daha önce söylenenin dışın-da ve ötesinde, bir sözcük veya tümceyle ifade edilenden başka nere-deyse hiçbir şey öğrenemediğimiz, okul eğitiminin değişmez sorunu olan bu gevezeliğin– üstesinden gelmenin biricik yolu budur.

Bu çok iyi bilinen hastalığın üstesinden gelmek pek kolay de-ğildir; üstesinden gelmek, onu betimlemekten çok daha zordur. Daha önemlisi, uygulanan tedavinin etkili olup olmadığını öğren-memiz için, bu hastalığı en sıkı ve en derinlikli biçimde çözüm-lemek gerekir. Aksi halde birçok durumda olduğu gibi, hastalık kökünden tedavi edileceğine gözlerden irak kuluçkaya yatırılır.

Öğretim üzerine yazanların niçin umutlarını sözümona “gör-sel öğrenim ilkesine” bağladıklarını, belki de bu yazarların gele-neksel felsefi safdillikleri açıklayabilir. Okullarda artık neredeyse yüz yıldır uygulanan bu ilke, hiç de görüldüğü kadar köktenci değildir. Bu ilke düşüncesizce uygulandığında, amaçlananın tersi sonuçlara yol açar, bu yüzden de sadece bir tedavi yanılsaması yaratır. Bu yöntem rengârenk makyaj malzemesini, laf kalabalığı-nın görünürdeki özelliklerini –en apaçık ve göz alıcı belirtilerini– örtmek için kullanır. Görünürde sağlığa kavuşulur, ama hastalık bu kez daha derindeki –ve daha önemli– “bilış organlarını” vurur. En önemlisi de imgelem yetisinin en önemli işlevini, Kant’ın “yar-gı yetisi” diye nitelediği şeyi, verili bir özgül durumun, verili bir kuralın çerçevesine girip girmeyeceği yetisini tahrip etmesidir.

Bu yeti ortaya çıkınca, çok zaman okullar bunu geliştirmek bir yana, bu yetiyi etkin biçimde yok eder. Bunu da tam şu ürkütücü “görsel öğrenim ilkesi” aracılığıyla gerçekleştirir. Bunun nasıl ger-çekleştiğini anlamak güç değildir.

İşin aslı şu: Bu ilke her derde deva, dilsel olarak edinilen bilgi ile nesne arasında bir “köprü” olarak alındığından, eğitimbilim-

cinin, kişi (öğrenci) ile nesne arasında gerçek bir karşılaşmayı kolaylaştırmaya odaklanacağına, tam tersi yöne, böyle bir karşılaşmayı her ne pahasına olursa olsun önlemeye, nesnenin eğitim sürecinden çıkarılmasına odaklanmasına yol açar.

Gerçekte kişiye, nesne yerine, nesne ile sadece dışsal benzerliği olan, ama bütünüyle ondan farklı bir şey sunulur. Kişiye, hiçbir zaman, dilsel olarak öğrendiği formüllerle karşılaştırmak üzere sözcüğün ciddi, materyalist anlamında bir nesne sunulmaz. Ona sunulan tam olarak nedir? Dilsel olarak oluşturulmuş önermelerin geçerliğini gösterme (eş deyişle, bunları doğrulama) amacıyla daha önce yapay olarak seçilmiş olan “görsel örneklerdir”. Başka bir deyişle, öğrenciye, gerçek nesne yerine, nesnenin dilsel betimlemesiyle, eş deyişle, verili soyutlamaya denk düşen şemasıyla tıpatıp örtüşen, yapay olarak seçilmiş nesnel bir gerçeklik parçası sunulur.

Bunun sonucunda, öğrencide, yol açtığı hasar sonradan ortaya çıkacak özgül bir bakış açısı gelişir. Başından itibaren öğrencinin dikkati, dilsel betimlemeleriyle tamı tamına örtüşen duyuşsal olarak algılanan görüngüleri, dilsel formüller aracılığıyla biricik biçimde, “çelişik olmayan bir önermeler dizgesi” yoluyla ifade edilen nesnenin “özniteliklerini” etkin biçimde arayıp bulmaya odaklanır. Böylece öğrencide, sözün (dilin) dış dünyaya egemen olmanın bir aracı olduğu değil, tam tersine, dış dünyanın, dilsel formülleri öğrenip geliştirmenin dışsal bir aracına dönüştüğü bir anlayış gelişir. Bu durumda gerçekten egemen olunan bilgi nesnesi bu dilsel formüller olur.

Bu da işte “görsellik ilkesi” aracılığıyla, düzenli biçimde öğrenciyi, dilsel betimlemeleriyle örtüşen, eş deyişle, maddeleşmiş soyut bir kavramsallaştırmadan başka bir şey olmayan, algılanmış şeylere, olaylara ve durumlara, –dilsel olarak verili yönerge, formül veya “kurala” özellikle uyacak biçimde hazırlanmış “nesnelere”– muhatap kılma yoluyla gerçekleştirilir.

Herhangi bir “görsel destek” (veya “görsel destek” olarak kullanılan dış dünyaya ait herhangi bir şey), yalnızca bilginin ve an-